

ساختار

جامعه و دولت دینی

(تأملی بر اندیشه سیاسی امام خمینی)

مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)

معاونت پژوهشی

مهدی براتعلی پور

(عضو هیأت علمی دانشگاه بوعلی سینا)

سرشناسه: براتعلی پور، مهدی، ۱۳۴۲-

عنوان و نام پدیدآور: ساختار جامعه و دولت دینی (تأملی بر اندیشه سیاسی امام خمینی) / مهدی براتعلی پور.
مشخصات نشر: تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، مؤسسه چاپ و نشر عروج، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهری: ی، ۳۲۲ ص.

شابک: ISBN: 978 - 964 - 212 - 152 - 6

وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا

یادداشت: کتابنامه: ص. ۳۱۵ - ۳۲۳؛ همچنین به صورت زیرنویس.

موضوع: ۱. خمینی، روح‌الله، رهبر انقلاب و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، ۱۲۷۹-۱۳۶۸. --
نظریه درباره اسلام و دولت. ۲. خمینی، روح‌الله، رهبر انقلاب و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران،
۱۲۷۹-۱۳۶۸. -- نظریه درباره سیاست و حکومت. ۳. خمینی، روح‌الله، رهبر انقلاب و بنیانگذار
جمهوری اسلامی ایران، ۱۲۷۹-۱۳۶۸. -- نظریه درباره علوم سیاسی. ۴. خمینی، روح‌الله، رهبر
انقلاب و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، ۱۲۷۹-۱۳۶۸. -- نظریه‌های سیاسی و اجتماعی.
۵. اسلام و دولت. ۶. شیعه و سیاست. ۷. حکومت دینی.
شناسه افزوده: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، معاونت پژوهشی. مؤسسه چاپ و نشر عروج.

رده‌بندی کنگره: ۴ ب ۷ ع / ۵۶ / ۱۵۷۴ DSR

رده‌بندی دیویی: ۹۵۵ / ۰۸۴۳

شماره کتابشناسی ملی: ۲۲۳۶۱۸۴

کد / م ۲۶۰۰

www.ketab.ir

مؤسسه چاپ و نشر عروج

□ ساختار جامعه و دولت دینی (تأملی بر اندیشه سیاسی امام خمینی)

◆ نویسنده: مهدی براتعلی پور

◆ ناشر: چاپ و نشر عروج (وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س))

◆ چاپ دوم ۱۴۰۳

◆ شمارگان: ۵۰۰ نسخه

◆ قیمت:

۱۳۴۵/۰۰۰۱

ساختار جامعه و دولت دینی

• خیابان معرب، بین ۱۲ فروردین و فخررازی، فروشگاه مرکزی، تلفن: ۶۶۴۰۴۸۷۳ - دورنگار: ۶۶۴۰۰۹۱۵

• خیابان انقلاب، تقاطع حافظ، فروشگاه شماره ۱، تلفن: ۶۶۷۰۱۲۹۷

• مراکز پخش: خیابان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، خیابان شهدای ژاندارمری، فروشگاه شماره ۲، تلفن: ۶۶۹۵۵۷۲۷

• حرم مطهر حضرت امام خمینی (س)، ضلع شمالی، فروشگاه شماره ۴، تلفن: ۵۵۲۰۲۸۰۱

• کلیه نمایندگیهای فروش در استانها

نشانی الکترونیکی: pub@imam-khomeini.ir

فهرست مطالب

أ	مقدمه
	گفتار اول: بنیان‌های نظری
۴	۱- چستی اندیشه سیاسی
۴	۱-۱ تعریف سیاست
۵	۲-۱ تعریف اندیشه سیاسی
۷	۳-۱ مفاهیم مشابه
۷	۱-۳-۱ فلسفه سیاسی
۸	۲-۳-۱ نظریه سیاسی
۸	۳-۳-۱ ایدئولوژی سیاسی
۸	۲- بررسی تحقق‌پذیری اندیشه سیاسی امام
۹	۳- جامعه‌شناسی معرفت و اندیشه سیاسی امام
۱۵	۴- روش‌شناسی فقهی زمانمند و مکانمند
۱۶	۱-۴ نفی تحجرگرایی و واپس‌گرایی
۲۱	۲-۴ نفی برداشت‌های آزاد و غیر روشمند از دین یا فقه پویا

۲۱	۵. معرفت‌شناسی امام
۲۱	۱-۵ تعریف معرفت‌شناسی
۲۲	۲-۵ ویژگی‌های معرفت‌شناختی اندیشه امام
۲۲	۱-۲-۵ حقیقت‌گرا
۲۳	۲-۲-۵ ثبات‌گرا
۲۴	۳-۲-۵ وحدت‌گرا
۲۵	۴-۲-۵ غایت‌گرا یا تکامل‌گرا

گفتار دوم: اخلاق‌گرایی

۳۰	۱. قانون الهی و اخلاق‌گرایی
۳۱	۱-۱ تمایز قانون الهی از سایر قوانین
۳۱	اول: قانون طبیعی
۳۳	دوم: قانون الهی
۳۳	سوم: قانون بشری
۳۵	۲-۱ تمایز دو مفهوم اخلاق‌گرایی و قانون‌گرایی
۳۷	۲. بنیان‌های اخلاقی الزام سیاسی
۳۷	۳. قوانین بشری و مسأله تشخیص مفاهیم خیر و سعادت
۳۸	۴. چگونگی امکان نامگذاری حکومت قانون الهی به حکومت قانون
۴۱	۵. جایگاه قانونگذاری بشری در نگاه فضیلت‌مدارانه
۴۳	۶. اخلاق‌گرایی سیاسی یا یکسان‌انگاری دین و سیاست

گفتار سوم: انسان‌شناسی

۵۱	۱. تعالی‌گرایی عقلانی
۵۲	۱-۱ پذیرش عقلانی و غیر تبعیدی تعالی‌گرایی

- ۵۳ ۲-۱ آشتی‌پذیری وحی و عقل
- ۵۷ ۳-۱ پیوستگی تعالی اخلاقی و آبادانی دنیا: دو حوزه تعالی‌گرایی عقلانی
- ۵۸ ۲. فطرت‌گرایی
- ۵۹ ۳. خیر‌گرایی همگانی
- ۶۲ ۴. اراده‌گرایی
- ۶۲ ۴-۱ اراده آزاد و اصل توحید
- ۶۳ ۴-۲ اراده آزاد و تحقق‌پذیری حقیقت
- ۶۸ ۴-۳ محدودیت‌های اراده آزاد و جرایب آن
- ۷۱ ۴-۴ حق انتخاب و تعیین سرنوشت
- ۷۶ ۴-۵ حق انتخاب و رسمیت خطا‌پذیری
- ۷۶ ۴-۶ گفتگوی آزاد: فرایند سالم دستیابی به حقیقت

گفتار چهارم: بنیان‌های نظری و جامعه‌شناختی هویت‌های محلی، ملی و فراملی

- ۸۱ ۱. بنیان‌های نظری و جامعه‌شناختی هویت جمعی
- ۸۲ ۱-۱ ارزش‌های برآمده از اراده عمومی
- ۸۶ ۲-۱ ارزش‌های ثابت و همیشگی
- ۸۷ ۲. تعریف هویت‌های فروملی، ملی و فراملی
- ۸۸ ۳. امام و بنیان‌های جامعه‌شناختی هویت جمعی در ایران
- ۸۸ ۳-۱ ارزش‌های دینی (یا هویت دینی)
- ۸۹ ۳-۲ ارزش‌های نهادینه شده تاریخی (هویت ایرانی)
- ۸۹ ۳-۳ ارزش‌های نظام‌مند و کارکردی قراردادی (توافقی)
- ۹۰ ۴. نسبت‌سنجی هویتی: تطابق‌ها و تعارض‌ها
- ۹۰ ۴-۱ ارزش‌های محلی و جهان‌شمول‌گرایی دینی
- ۹۱ ۴-۲ هویت‌های فراملی و مصادیق تعارض احتمالی با مسأله دولت - ملت

- ۴-۱. هویت فراملی امت در گستره دولت - ملت ۹۱
- ۴-۲. آرمان صدور انقلاب و رهبری جهان اسلام ۹۴
- ۴-۳. دفاع از ملت فلسطین و هدف نابودی اسرائیل ۹۵
- ۴-۴. مسئولیت‌های فراملی در قبال حمایت از دین خدا ۹۵
۵. عوامل شکل‌گیری و فروپاشی انسجام و یکپارچگی هویتی در جامعه ۹۶
۶. شیوه‌های حفظ انسجام و یکپارچگی هویتی در جامعه و مقابله با عوامل مخل آن ۹۹

گفتار پنجم: پیکره‌بندی جامعه و کارویژه‌ها

۱. پیکره‌بندی فرهنگی ۱۰۳
- روحانیون ۱۱۲
- اول: کارویژه‌های اجتماعی و سیاسی روحانیون ۱۱۳
- دوم: دلایل نفی اشتغال اولیه روحانیون به تصدی مشاغل دولتی و پذیرش بعدی آن ۱۱۵
- روشنفکران ۱۲۳
۲. پیکره‌بندی سیاسی ۱۲۷
۳. پیکره‌بندی اقتصادی ۱۴۶
۴. پیکره‌بندی اجتماعی ۱۵۳

گفتار ششم: الگوی دولت دینی

۱. مشروعیت سیاسی در نظریه امامت شیعی ۱۶۰
۲. شایسته‌سالاری دینی و دموکراسی مشورتی ۱۶۴
۳. رأی همگانی و جمهوریت نظام ۱۷۵
- اول: مباحثات با طرف مقابل ۱۸۵

- دوم: اتخاذ نظریه احتیاطی در عمل ۱۸۵
- سوم: اهدای حق خود به مردم ۱۸۶
۴. مصلحت‌گرایی؛ توسعه در دایره اختیارات حکومتی ۱۸۶
- ۱-۴ مبنای قید اطلاق: مصلحت ۱۸۶
- ۲-۴ توضیح واژه مصلحت ۱۸۷
- ۳-۴ مرجع تشخیص مصلحت ۱۸۹
- ۴-۴ مقایسه مصلحت در دو نظام امامت و خلافت ۱۹۰
- ۵-۴ مصلحت: مبنای احکام حکومتی ۱۹۲

گفتار هفتم: کارویژه‌های دولت دینی

۱. اهداف تعالی‌گرایانه حکومت دینی ۱۹۹
- ۱-۱ در سطح کلان: عدالت اجتماعی ۲۰۰
- ۲-۱ در سطح خرد: پرورش انسان‌ها ۲۰۲
۲. دولت دینی و حوزه‌های زندگی اجتماعی ۲۰۶
- ۱-۲ گسترده‌گی ورود دین در حوزه‌های اجتماعی - سیاسی ۲۰۷
- ۲-۲ تحدید ورود دولت دینی در حوزه‌های اجتماعی - سیاسی ۲۰۸

گفتار هشتم: تصمیم‌سازی‌های سیاسی و شیوه‌های مدیریتی

۱. رویارویی با رژیم پهلوی: از اقدامات اصلاحی تا فروپاشی ۲۱۶
۲. شیوه مبارزه علیه رژیم پهلوی: فرهنگی و نه مسلحانه ۲۲۳
۳. نظم و امنیت توأم با پاسداشت ارزش‌ها ۲۲۵
۴. جداسازی حوزه‌های کارکردی ارکان نظام: نهادینه‌سازی مشارکت سیاسی ۲۲۸
۵. سیاست الهی و تکلیف‌گرا ۲۳۲
- مورد اول: حرکت انقلابی ضد رژیم پهلوی ۲۳۳

- مورد دوم: ورود در جنگ تحمیلی ۲۳۴
- مورد سوم: برکناری آیت‌الله منتظری از قائم مقامی رهبری ۲۳۵
۶. سیاستگذاری خردگرایی جمعی ۲۴۴

گفتار نهم: آسیب‌شناسی حکومت دینی

۱. آسیب‌های حکومت دینی ۲۶۳
- ۱-۱ نقدهای زندگی سیاسی ۲۶۳
- ۲-۱ رفتارهای غیر عقلانی و ایدئولوژیک ۲۶۴
- ۳-۱ ذره‌وارگی فرد و ضعف تشکلهای مدنی ۲۶۵
- ۴-۱ آمرانه‌بودن و اقتدارگرایی بودن حکومت ۲۶۶
۲. بررسی تطبیقی‌پذیری آسیب‌های پیش‌گفته بر حکومت دینی ۲۶۷
- ۱-۲ عدم تلازم میان تقدس زندگی سیاسی و نقدناپذیری حکومت ۲۶۷
- ۲-۲ مصلحت و ورود عنصر عقلانیت به عرصه سیاست ۲۶۹
- ۳-۲ فرد خودسامان و تشکلهای مدنی در نظام ولایی ۲۷۰
- ۴-۲ سازوکارهای نظارت بر قدرت سیاسی و جلوگیری از فساد سیاسی ۲۷۰
- ۱-۴-۲ درونی: عدالت ۲۷۱
- ۲-۴-۲ بیرونی ۲۷۳
- ۱-۲-۴-۲ شورا و مشورت ۲۷۴
- ۲-۴-۲ نظارت همگانی ۲۷۵
- ۳-۲-۴-۲ امر به معروف و نهی از منکر ۲۷۶
- ۴-۲-۴-۲ انتقاد ۲۸۰
- ۵-۲-۴-۲ حق شورش ۲۸۴

گفتار دهم: آینده تاریخ و سازندگاری

۱. آینده آرمانی جامعه و دولت در تاریخ اندیشه ۲۹۱

۲۹۵	۲. حکومت جهانی و آرمانی شیعی
۲۹۸	۳. آرمان‌گرایی انفعالی و سکوت سیاسی
۲۹۸	دسته اول: نفی مطلق
۲۹۹	دسته دوم: خیر دادن از شکست قیام‌ها
۳۰۱	دسته سوم: روایات انتظار
۳۰۱	دسته چهارم: جلوگیری از عجله در قیام
۳۰۲	دسته پنجم: جلوگیری از همراهی قیام‌کنندگان
۳۰۳	دسته ششم: روایات تقیه
۳۰۷	۴. سازندگرای و ایفای نقش تاریخی
		۵. جمهوری اسلامی و فراهم‌سازی شرایط برای تحقق‌بخشیدن به آرمان
۳۰۹	تاریخی شیعه
۳۱۳	نتیجه‌گیری
۳۱۵	فهرست منابع
۳۱۵	۱. فارسی
۳۲۲	۲. عربی
۳۲۳	۳. انگلیسی

مقدمه

هر چند به واقع شاید به دلیل بیان گذاری و رهبری بزرگترین انقلاب در جهان اسلام، امام خمینی را بیشتر بتوان در حوزه عمل سیاسی قرار داد تا اندیشه سیاسی، اما با مراجعه به آثار مکتوب و شفاهی و عمل سیاسی ایشان که از نخستین اثر سیاسی اش با عنوان کشف/سرار آغاز شد و با ترسیم ولایت مطلقه فقیه در بازنگری قانون اساسی در سال ۱۳۶۸ پایان پذیرفت، بحث از ساختار اندیشه سیاسی حضرت امام به یک بحث جدید و کاملاً آکادمیک تبدیل شد. بر این اساس، پرسش اصلی این پژوهش آن است که آیا می توان امام خمینی را دارای اندیشه سیاسی و او را یک اندیشمند سیاسی دانست؟ در پاسخ، این پژوهش بر آن است تا نشان دهد امام با توجه به رهیافت های گوناگون (شامل فقه سیاسی، جامعه شناسی تاریخی و فلسفه سیاسی) که در بیان دیدگاه های خود از آن بهره جسته اند، اندیشه سیاسی دارند. این اندیشه سیاسی به لحاظ معرفت شناختی حقیقت گرا، ثبات گرا، وحدت گرا و غایت گرا (یا تکامل گرا) است. به لحاظ فلسفه اخلاق با قرار دادن قانون الهی در اخلاق گرایی فضیلت مدارانه، به اخلاق گرایی سیاسی یا یکسان انگاری دین و سیاست قایل است. به لحاظ انسان شناختی، عقلانیت را با تعالی گرایی فطری و اراده گرایی را با خیر همگانی پیوند می زند. به لحاظ جامعه شناختی، نظام شخصیتی جامعه را با نظام ارزشی آن تعریف

ب □ ساختار جامعه و دولت دینی

کرده و هویت‌های محلی، ملی و فراملی را در یک راستا تبیین می‌کند. در بیکره‌بندی جامعه، گروه‌های تأثیرگذار و کارویژه‌های کنونی و آرمانی آنها را ترسیم می‌کند. به لحاظ دولت‌شناسی، الگوی دولت دینی را شایسته‌سالاری دینی دانسته و با ارزشگذاری به دموکراسی مشورتی و رأی‌همگانی گره می‌زند. کارویژه‌های دولت دینی را بیشتر و بیشتر در اهداف تعالی‌گرایانه دانسته و در صدد است تا در نظریه و عمل به تنافی ادعایی میان گستردگی ورود دین در حوزه‌های عمومی زندگی و ورود دولت دینی در حوزه خصوصی زندگی پاسخ دهد. در تصمیم‌سازی‌های سیاسی و شیوه مدیریتی کارآمدترین تصمیم‌ها و شیوه‌ها را توأم با اصالت‌بخشیدن به ارزش‌های الهی برمی‌گزیند. در آسیب‌شناسی حکومت دینی، تلازم میان تقدس زندگی سیاسی و نقدناپذیری حکومت را نفی کرده و با بهره‌گیری از عنصر مصلحت، عقلانیت را به عرصه سیاست وارد می‌کند و فساد خودسامان و تشکل‌های مدنی را به رسمیت می‌شناسد. و به لحاظ فرجام‌شناسی، آینده تاریخ را در حکومت جهانی و آرمانی شیعی می‌بیند و با مردود شمردن آرمان‌گرایی انفعالی و سکوت سیاسی، به سازندگرای و ایفای نقش تاریخی باور دارد.

از این رو، در این پژوهش به اثبات این فرضیه در گفتارهای ده‌گانه‌ای می‌پردازیم که هر یک به تبیین اجزایی از اندیشه سیاسی حضرت امام در ابعاد معرفت‌شناختی، فلسفه اخلاق، انسان‌شناختی، جامعه‌شناختی، دولت‌شناختی و فرجام‌شناسی می‌پردازد. روشن است که هر یک از این اجزا جزئی لاینفک از منظومه فکری حضرت امام را برای ارایه الگوی ساخت جامعه و دولت دینی تشکیل می‌دهند که بدون آن جزء، این منظومه ناقص و ناکارا خواهد بود.

به گونه‌ای دیگر، نیز می‌توان پرسش اصلی این پژوهش را طرح کرد و آن این که آیا امکان ارایه تصویر خاصی از ساختار جامعه و دولت در اندیشه سیاسی حضرت امام وجود دارد؟ در پاسخ می‌توان خاطر نشان کرد که امکان تصویر خاص از ساختار جامعه و دولت به نام «ساختار جامعه و دولت دینی» وجود دارد که به طور همزمان، با بسیاری از دیدگاه‌های غیر دینی و بعضاً، دینی در رویارویی است. ارایه این ساختار منوط به

مقدمه □ ج

ترسیم منظومه کلان فکری در زمینه‌های معرفت‌شناختی، فلسفه اخلاق، انسان‌شناختی، جامعه‌شناختی، دولت‌شناختی و فرجام‌شناسی است. برخی از این زمینه‌ها به طور مستقیم و برخی به طور غیر مستقیم به ترسیم ساختار جامعه و دولت کمک می‌کنند.

پرسش‌های فرعی این پژوهش نیز در هنگام ارایه توضیح اجمالی در باب هر یک از این گفتارها آمده است. به ویژه آن‌که این پرسش‌ها، به ادعاهای هر یک از گفتارها مربوط می‌شود. روشن است که در مقابل هر یک از این ادعاها، فرضیه‌های رقیبی وجود دارد که دیدگاه امام نافی آن است. برای نمونه، معرفت‌شناختی حقیقت‌گرا، ثبات‌گرا، وحدت‌گرا و غایت‌گرا نافی معرفت‌شناسی تکثرگرا به شمار می‌آید و همچنین فلسفه اخلاق یکسان‌انگار دین و سیاست، ادعای جدایی دین و سیاست را از ناحیه مدافعان غیر دینی و دینی سکولاریسم انکار می‌کند.

اما در باب پیشینه این پژوهش لازم است اشاره گردد که پیشتر پژوهش‌های فراوانی در مورد حضرت امام انجام شده و به رشته تحریر درآمده است و لاجرم این پژوهش چه در موضع پذیرش و چه در موضع انکار به آن پژوهش‌ها توجه داشته و در هر دو حالت، از آنها بهره زیادی برده است. این پژوهش‌ها که با مراجعه به منابع آخر این نوشتار می‌توان آنها را به تفصیل یافت و در این جا، به دلیل رعایت اختصار، از بیان تک‌تک آنها پرهیز شده است، در سه قالب توصیفی، تبیینی و تجویزی به اندیشه‌های حضرت امام توجه کرده‌اند، لکن در هیچ یک از آنها، شکل و صورت‌بندی، نگاه جامع و کل‌گرایانه و رویکرد خاص این پژوهش وجود ندارد. از این رو، ویژگی خاص این پژوهش را می‌توان شامل موارد زیر دانست:

- پاسخ به پرسش خاص در باب وجود و چگونگی اندیشه سیاسی امام و بیان رهیافت‌های گوناگون در ترسیم ساختار این اندیشه.

- ساختار و ترکیب‌بندی خاص شامل ابعاد معرفت‌شناختی، فلسفه اخلاق، انسان‌شناختی، جامعه‌شناختی، دولت‌شناختی و فرجام‌شناسی جهت پاسخ به مسایل اندیشه سیاسی امام.

- نگاه کاملاً آزاد و انتقادی به مباحث و از این رو، طرح مهم‌ترین مباحث در موافقت و مخالفت با اندیشه سیاسی امام و بیان دلایل خاص اتخاذ آن دیدگاه توسط امام.

- بیان دیدگاه‌های رقیب در همه مسایل مورد بحث در این نوشتار و آشکار ساختن نقاط تلاقی و تعارض این دو دیدگاه.

- بیان بهره‌گیری‌های خاص از دیدگاه‌های امام توسط گروه‌های سیاسی مختلف.

- درس‌آموزی خاص از دیدگاه‌های امام برای دوره کنونی.

- و نهایتاً، آرایه یک متن علمی و وزین جهت تدریس دروس مرتبط با اندیشه‌های سیاسی حضرت امام در دانشگاه‌ها.

در گفتار نخست، برای تعیین و درک چیستی اندیشه سیاسی، نخست مفهوم سیاست را توضیح داده و سپس مفهوم اندیشه سیاسی و ویژگی‌های آن را در تقابل با مفاهیم مشابهی مانند نظریه سیاسی، فلسفه سیاسی و ایدئولوژی سیاسی توضیح خواهیم داد. سپس به این پرسش پاسخ خواهیم داد که آیا می‌توان از اندیشه سیاسی امام سخن گفت یا بهتر است از سایر مفاهیم ذکر شده در بالا برای اشاره به دیدگاه‌های امام بهره بگیریم؟ آنگاه اندیشه سیاسی امام در پیوند با معرفت‌شناسی او مطرح می‌گردد. ویژگی‌های معرفت‌شناسی امام شامل حقیقت‌گرا، ثبات‌گرا، وحدت‌گرا و غایت‌گرا یا تکامل‌گرا روشن خواهد شد. سپس با ارجاع به جامعه‌شناسی معرفت، به این پرسش خواهیم پرداخت که اگر در مورد امام نیز باید این‌گونه باور داشت که شرایط زمانی و مکانی بر شکل‌گیری و چگونگی ساختاربندی نظریه فقهی و سیاسی وی تأثیرگذار بوده است، آیا این اندیشه سیاسی به شرایط زمانی و مکانی دیگر قابل تسری است؟ بر این اساس، آیا بهره‌گیری لازم از این اندیشه سیاسی برای زمان‌ها و مکان‌های دیگر متفی نمی‌گردد؟ هم‌چنین روشن خواهد گردید که اصولاً مزایای زمان‌مند و مکان‌مند بودن اندیشه سیاسی چیست؟ و آیا اساساً این امر نقطه ضعفی برای یک اندیشه سیاسی به شمار نمی‌آید؟ پاسخ به پرسش‌های گذشته در باب زمانمندی و مکانمندی اندیشه سیاسی امام، ما را به مسأله روش‌شناسی امام می‌رساند. این روش‌شناسی افزون بر

زمانمندی و مکانمندی، از فقه سیاسی و جامعه‌شناسی تاریخی و تا حد کمتری فلسفه سیاسی بهره می‌برد. این روش‌شناسی ویژه دینی با زدودن تحجر و واپس‌گرایی از دامان اندیشه‌ورزی دینی، ابزار لازم را برای خلوص‌گرایی دینی او فراهم می‌سازد. این حرکت به طور همزمان با جریان روشنفکری ضد یا مخالف دینی نیز در تقابل قرار دارد. بر این اساس، امام توأم با هم در دو جبهه مخالف با هرگونه جمود و رهانگری در آموزه‌های دینی مخالفت می‌نماید.

در گفتار دوم، با تعریف اخلاق‌گرایی به باور به مجموعه‌ای از حقایق ثابت در جهان هستی و تبیین رابطه انسان با آنها و پیامد تجویزگرایانه این حقایق ثابت در ضرورت انجام گونه خاصی از رفتارهای فردی و اجتماعی رویارویی آن را با حقوق‌گرایی روشن خواهیم کرد. دیدگاه اخیر با آغاز رنسانس تحولی مهم را در حوزه فلسفه اخلاق رقم زد و با انکار بنیادهای غایت‌انگاران اخلاقیات اجتماعی، عینیت آنها را به زیر سؤال برده و آنها را محصول اجتماع می‌داند. در این گفتار، به پرسش‌هایی از این دست پاسخ خواهیم داد: آیا قانون الهی (و به همان ترتیب، قانون طبیعی) در شمار کدام یک از دو مبنای موجود در فلسفه اخلاق یعنی اخلاق‌گرایی و حقوق‌گرایی قرار دارد؟ آیا صرفاً با استناد به دلایل قانونی می‌توان اقتدار دولت را به رسمیت شناخت یا پایه‌ها و مبانی الزام سیاسی و حق صدور اوامر و فرمان‌ها و الزام دیگران به اطاعت از آنها و در مقابل، وظیفه یا تعهد به اطاعت از آنها یا به‌طور کلی وجود اقتدار دولت، به وجود دلایل اخلاقی بستگی پیدا می‌کند؟ در این فرض، سخن از الزام سیاسی بدون الزام اخلاقی به تحقق توأم اهداف عدالت و خیر مشترک بی‌معنا خواهد بود. آیا عقل انسان بدون بهره‌گیری از وحی و قانون الهی بر تشخیص خیر و سعادت خویش، ارائه برنامه‌ای کامل برای زندگی خود و به‌طور کلی وضع قانون توانا است؟ آیا حکومت مبتنی بر قانون الهی را می‌توان حکومت قانون نامید؟ و آیا اطلاق حکومت قانون بر حکومت دینی همواره معنای یکسانی دارد؟ آیا بر اساس دیدگاه‌های فضیلت‌مدارانه‌ای چون دیدگاه حضرت امام که مفاهیم خیر و سعادت بشری اولویت می‌یابد و بر لزوم انحصار منشأ قانون جامعه به قانون الهی تأکید می‌گردد، وضع قانون توسط مجالس قانونگذاری

جایگاهی دارد؟ آیا در اسلام می‌توان میان اصول اخلاق و عنصر تشریح تفکیک قائل شد یا آن‌که این دو توأماً و همراه با هم وجود دارند؟ و آیا می‌توان این‌گونه باور داشت که اصول اخلاقی اسلام صرفاً برای تنظیم روابط انسان‌ها با خداوند باشد و میان زندگی خصوصی و زندگی عمومی و زیست فرهنگی و زیست سیاسی - اجتماعی جدایی و انفکاک وجود دارد؟ برای بررسی این پرسش‌ها، موضوعاتی چون قانون الهی و اخلاق‌گرایی، بنیان‌های اخلاقی الزام سیاسی، قوانین بشری و مسأله تشخیص مفاهیم خیر و سعادت، چگونگی امکان نامگذاری حکومت قانون الهی به حکومت قانون، جایگاه قانونگذاری بشری در نگاه فضیلت‌مداران و اخلاق‌گرایی سیاسی یا یکسان‌انگاری دین و سیاست مورد توجه قرار خواهد گرفت.

در گفتار سوم، به ویژگی‌های انسان‌شناسی امام شامل تعالی‌گرایی عقلانی، فطرت‌گرایی، خیرگرایی همگانی و اراده‌گرایی خواهیم پرداخت. ویژگی نخست، یعنی تعالی‌گرایی عقلانی، حلقه وصل فلسفه اخلاق و انسان‌شناسی امام است. بنابر این مفهوم، انسان در مرحله هدف، تعالی‌گرا و کمال‌جو و در مرحله شیوه و وسیله عقلانی دانسته می‌شود. این بحث در سه موضوع پذیرش عقلانی و غیر تعبدی تعالی‌گرایی، آشتی‌پذیری وحی و عقل و پیوستگی تعالی اخلاقی و آبادانی دنیا به مثابه دو حوزه تعالی‌گرایی عقلانی ادامه پیدا خواهد کرد. ویژگی دوم، یعنی فطرت‌گرایی با تلفیق با مفهوم اراده‌گرایی، اراده انسانی را با فطرت و نهاد پاک او پیوند می‌زند. در این معنا، گزینش غایات اخلاقی برتر و بهترین راه زندگی بر اساس معیارها و ملاک‌هایی صورت می‌گیرد که از این فطرت و نهاد نشأت گرفته است و بدین ترتیب، حق انتخاب آزاد، رها و بی‌ملاک به شمار نمی‌آید. در ویژگی سوم، یعنی خیرگرایی همگانی، اراده‌گرایی تعالی باور در راستای تحقق بخشیدن به خیر همگانی معنا می‌گردد. این برداشت از خیر همگانی قابل فروکاستن به نفع به ویژه نفع فردی نیست. در این جا، مفهوم خیر افزون بر آن‌که ارزشی پیشینی دارد و بی‌ملاک و دلبخواهانه تلقی نمی‌گردد. و نهایتاً، ویژگی چهارم، یعنی اراده‌گرایی، آزادی و حق انتخاب انسان را در شش بحث دنبال می‌کند: اراده آزاد و اصل توحید، اراده آزاد و تحقق‌پذیری حقیقت، محدودیت‌های اراده آزاد و

چرایی آن، حق انتخاب و تعیین سرنوشت، حق انتخاب و رسمیت خط‌پذیری و گفتگوی آزاد؛ فرایند سالم دستیابی به حقیقت.

در گفتار چهارم، به بنیان‌های نظری و جامعه‌شناختی هویت‌های محلی، ملی و فراملی پرداخته می‌شود. تبیین اندیشه‌های نظری و جامعه‌شناختی حضرت امام در زمینه چگونگی شکل‌گیری، تکوین و استمرار نظام شخصیتی جامعه می‌تواند در ارزیابی راهکارهای ارایه شده کمک شایان توجهی کند. اگر هر جامعه‌ای بر اندوخته‌های خاص خود در باب نظام ارزشی تکیه دارد و رفتارهای فردی و جمعی از آن اندوخته‌ها و ذخایر نشأت می‌گیرد، ساختار هویتی جامعه باید بر پایه آن تعریف گردد. بدین ترتیب، با گره‌خوردن ساختار ارزشی و هویتی افراد و جامعه می‌توان به فهم رفتارها و رهیافت‌ها دست یافت. در این گفتار، بنیان‌های نظری و جامعه‌شناختی هویت جمعی، تعریف هویت‌های فراملی، ملی و فراملی، امام و بنیان‌های جامعه‌شناختی هویت جمعی در ایران، نسبت‌سنجی هویتی، تطابق‌ها و تعارض‌ها، عوامل شکل‌گیری و فروپاشی انسجام و یکپارچگی هویتی در جامعه و مقابله با عوامل مخل آن به بحث گذاشته خواهد شد.

در گفتار پنجم، به پیکره‌بندی جامعه و کارویژه‌های آن از نگاه حضرت امام پرداخته خواهد شد. این پیکره‌بندی در هر یک از زمینه‌های فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی به کارویژه‌های اساسی گروه‌های تشکیل‌دهنده جامعه خواهد پرداخت. در پیکره‌بندی فرهنگی دو گروه تأثیرگذار فرهنگی شامل روحانیون و روشنفکران، در پیکره‌بندی سیاسی دو قطب ناهمگون شامل خودی‌ها و غیرخودی‌ها، در پیکره‌بندی اقتصادی دو طبقه متخاصم مستضعفان (محرومان) و ثروتمندان (مرفهان) و در پیکره‌بندی اجتماعی یک گروه مؤثر اجتماعی که همواره بخش وسیعی از حقوق خود را پایمال شده می‌بیند، یعنی زنان مورد توجه قرار خواهند گرفت.

در گفتار ششم، به بحث در باب الگوی دولت دینی از دید حضرت امام خواهیم پرداخت؛ نخست؛ نظریه امامت شیعی و دیدگاه خاص حضرت امام در این رابطه که در قالب ولایت فقیه نمود پیدا می‌کند، توضیح داده می‌شود. دوم؛ پس از تبیین دو مفهوم

شایسته‌سالاری دینی و دموکراسی مشورتی، به این پرسش پرداخته می‌شود که آیا پذیرش رأی اکثریت بر مبنای دموکراسی روشی با دموکراسی شایسته‌سالار (نخبه‌گرا) همخوانی بیشتری دارد یا دموکراسی مشورتی؟ و توأم با آن، الگویی که حضرت امام برای دموکراسی مدنظر دارد کدام یک از ویژگی‌های این دو گونه دموکراسی را بازنمایی می‌کند. سوم؛ اعتبار یا عدم اعتبار رأی همگانی و از این منظر، جمهوریت نظام چه ارتباطی با الگوی آرمانی نظام شیعی پیدا می‌کند؟ آیا اساساً رأی اکثریت از دید حضرت امام اعتبار دارد؟ در این‌جا به دو گونه از دموکراسی شامل دموکراسی ارزشی و دموکراسی روشی اشاره می‌شود. در گونه نخست، رأی اکثریت به مثابه ارزش در نظر گرفته می‌شود و در گونه دوم به مثابه روش. دیدگاه نخست، رأی اکثریت را دارای مطلوبیت ذاتی می‌داند و درستی شیوه رفتار اجتماعی را در گروهی آن ارزیابی می‌کند. در مقابل، دیدگاه دوم رأی اکثریت را نه حاکی از تنها شیوه درست زندگی، بلکه تنها شیوه‌ای می‌داند که به دلیل جلوگیری از اختلافات اجتماعی باید مورد تبعیت همگان قرار گیرد. و چهارم؛ الگوی دولت دینی در اندیشه سیاسی امام برای ایفای نقش خود در اداره بینه امور عمومی چه سازوکاری را بازتاب می‌دهد؟ در این‌جا، مفهوم مصلحت اهمیت پیدا می‌کند. تبیین این مفهوم و ارتباط آن با الگوی دولت دینی طی پنج بحث ارائه خواهد گردید. مبنای قید اطلاق، توضیح واژه مصلحت، مرجع تشخیص مصلحت، مقایسه مصلحت در دو نظام امامت و خلافت، و مصلحت؛ مبنای احکام حکومتی.

گفتار هفتم در بیان کارویژه‌های حکومت دینی، به دو مبحث کلی شامل اهداف تعالی‌گرایانه حکومت دینی و دولت دینی و حوزه‌های زندگی اجتماعی اختصاص یافته است. در بحث نخست، خواهد آمد که حضرت امام با تأکید بر معرفت‌شناسی قطعیت‌گرا و تکاملی، اراده انسانی و نظام ارزشی حاکم بر جامعه را بر مبنایی متعالی تعریف می‌کند. این مبنای استوار و خلل‌ناپذیر حرکت انسان را در مسیر قرب الهی، سامان داده و با تعیین غایت برای حرکت انسان و بیان ارزشهای متعالی برای زندگی او، کارکرد اصلی نظام اجرایی جامعه را تحقق‌بخشیدن به آن اهداف تعالی‌گرایانه می‌داند.

دو سطح متفاوت کارویژه‌های حکومت دینی شامل کارویژه تأمین عدالت و پرورش اخلاقی انسان‌ها سطوح کلان و خرد این اهداف را ترسیم می‌کنند. و در بحث دوم، ابتدا به گستردگی ورود دین در حوزه‌های عمومی زندگی از دید حضرت امام پرداخته خواهد شد و سپس آشکار خواهد گردید که این گستردگی با تحدید ورود دولت دینی در حوزه خصوصی زندگی تنافی ندارد.

در گفتار هشتم، مباحث مربوط به دولت‌شناسی از زاویه زندگی عملی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. آیا تصمیم‌سازی‌های سیاسی و شیوه مدیریتی حضرت امام از مبنای روشن و یکسانی تبعیت می‌کند یا شرایط گوناگون زمانی تاکتیک‌های سیاسی متفاوتی را به ایشان تحمیل کرده است؛ به گونه‌ای که امکان بازشناسی اصول ثابت رفتاری در عمل سیاسی وی وجود ندارد؟ در بررسی تصمیم‌سازی‌ها و شیوه مدیریتی حضرت امام در دو دوره پیش و پس از انقلاب به ویژگی‌های برجسته‌ای شامل رویارویی با رژیم پهلوی، از اقدامات اصلاحی تا فروپاشی، شیوه مبارزه علیه رژیم پهلوی، فرهنگی و نه مسلحانه، نظم و امنیت توأم با پاسداشت ارزش‌ها، جداسازی حوزه‌های کارکردی ارکان نظام، نهادینه‌سازی مشارکت سیاسی، سیاست الهی و تکلیف‌گرا، و نهایتاً، سیاستگذاری خردگرای جمعی پرداخته خواهد شد.

در گفتار نهم، به آسیب‌های حکومت دینی پرداخته می‌شود و در صدد خواهیم بود تا راهکارهای موجود در آموزه‌های دینی و تفسیر حضرت امام از این آموزه‌ها را برای رهایی از این آسیب‌ها مطرح کنیم. در بحث از آسیب‌شناسی حکومت دینی، به چهار آسیب شامل تقدس زندگی سیاسی، رفتارهای غیر عقلانی و ایدئولوژیک، ذره‌وارگی فرد و ضعف تشکل‌های مدنی و نهایتاً آمرانه بودن و اقتدارگرا بودن حکومت خواهیم پرداخت. این گفتار توأم با ارایه نگرش انتقادی به حکومت دینی و بررسی امکان آسیب یافتن آن در این ابعاد چهارگانه، پاسخ‌ها و راهکارهای عملی موجود در منابع دینی را برای گریز از این آسیب‌ها مطرح می‌کند. این پاسخ‌ها و راهکارها شامل عدم تلازم میان تقدس زندگی سیاسی و تقدن‌پذیری حکومت، مصلحت و ورود عنصر عقلانیت به

عرضه سیاست، فرد خودسامان و تشکل‌های مدنی در نظام ولایی و سازوکارهای نظارت بر قدرت سیاسی و جلوگیری از فساد سیاسی در آموزه‌های دینی است. در گفتار پایانی، به بحث مهم فرجام‌شناسی پرداخته خواهد شد. این بحث آینده تاریخ را از نظرگاه تفکر اصلاح‌گرایانه شیعی مورد توجه قرار می‌دهد و افزون بر آن‌که آینده آرمانی جامعه و دولت را در تاریخ اندیشه بشری پی می‌گیرد، روشن می‌سازد که حکومت جهانی و آرمانی شیعی با آرمان‌گرایی انفعالی و سکوت سیاسی سنخیتی ندارد، بلکه در این نگاه، پذیرش مفهوم سازندگرای مستلزم ایفای نقش تاریخی همه باورمندان شیعی جهت فراهم‌سازی زمینه‌های شکل‌گیری حکومت آرمانی و ظهور منجی جهان بشری مهدی موعود است. در این معنا، جمهوری اسلامی نیز تلاشی در راستای تحقق بخشیدن به آرمان تاریخی شیعی تلقی می‌گردد.